ΠΛΑΤΩΝ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ – ΤΟΜΟΣ 56 (2008-2009)

ΠΑΘΗ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ
Ὁμότ. Καθηγητὴς – Παν/μιο Ἀθηνῶν

Λέγεται καὶ ὑποστηρίζεται χωρίς, νομίζω, ὑπερβολὴ ὅτι ἡ ἐποχὴ μας ἐσημείωσε καὶ σημειώνει τὸ τέλος πολλῶν αἰώνων, ὅτι αὐτὸ ποὺ ἐζήσαμε πρὶν ἀπὸ λίγες δεκαετίες πέρασε πιὰ στὴν ἱστορία. Τώρα, προσθέτουν, ἔχουμε εἰσέλθει σὲ μιὰ ὅλως διόλου διαφορετικὴ τροχιά "τῶν περιτελλομένων ἐνιαυτῶν" καὶ βαδίζομε καὶ ζοῦμε σ' ἕναν καινούργιο κόσμο μὲ ταχύτητα ἀλλαγῆς ἀσύγκριτα μεγαλύτερης ὅποιας ἄλλης ἀντίστοιχης σὲ παλαιότερες περιόδους.

Ἐκεῖνο ποὺ σημαντικὰ ἀλλάζει, περιορίζεται καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις χάνεται, εἶναι ὁ τρόπος τοῦ βίου τοῦ συνόλου τοῦ λαοῦ, μὲ τὸν παραμερισμὸ ἢ καὶ τὴν ἀπώλεια πολλῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν στοιχείων τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ του. Ἔτσι, ἐκτὸς τῶν ἀλλαγῶν στὴν κατοικία, τὴν ἐνδυμασία, τὶς γεωργικές, ποιμενικές, ναυτικὲς καὶ τὶς ἄλλες πολλὲς ἐπαγγελματικὲς ἀπασχολήσεις, πάρα πολλὰ ἀπὸ τὰ παλαιὰ ἔθιμα, π.χ., τῆς ἀποκριᾶς, τῆς σαρακοστῆς, τῆς μεγάλης ἑβδομάδας, τοῦ γάμου, τῆς τελευτῆς καὶ ἄλλων τοῦ βίου περιστάσεων, ἐθεωρήθησαν ὡς "ἀπηρχαιωμένα" καὶ "ἀσυγχρόνιστα" καὶ ἐλησμονήθησαν.

Τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν παρατηρεῖται μόνο σὲ μᾶς. Εἶναι γενικό, παγκόσμιο. Στὴν Γαλλία, π.χ., ὄχι μετὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ἀλλὰ καὶ πρωτύτερα, τὸ 1934 -1936, συστήθηκαν ἐπιτροπὲς στὶς ἐπαρχίες μὲ σχετικὰ "ἐρωτηματολόγια", γιὰ νὰ καταγραφῆ ἡ φθορὰ καὶ ἡ χρονολογία ἀφανισμοῦ ὡρισμένων λαϊκῶν ἑορτῶν καὶ ἐθίμων. Ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις ἔγινε γνωστὸ ὅτι πολλὰ ἀπ' αὐτὰ εἶχαν σβήσει σὲ λίγες δεκαετίες, ἐνῶ εἶχαν ζήσει ὁλόκληρες ἑκατονταετίες.

Ἡ σημερινὴ ἀλλαγή, ποὺ ξεπερνᾶ κάθε προηγούμενη, ὀφείλεται, νομίζω, κυρίως στὴν ἀνάπτυξη καὶ διάδοση τῆς τεχνικῆς μέχρι τοῦ

αὐτοματισμοῦ καὶ τὴν σὲ βάρος τῆς ὑπαίθρου διόγκωση τῶν πόλεων. Οἱ ἀγρότες, κύριοι συντηρητὲς τῆς παραδόσεως, διαρκῶς λιγοστεύουν, καταφεύγοντας στὰ ἀστικὰ κέντρα, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ποὺ παραμένουν στὰ χωριὰ ἀλλάζουν τρόπο ζωῆς καὶ ἀντιλήψεις.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολλά, πάρα πολλὰ ἀγαθὰ προσφέρει ἡ τεχνική. Τὰ δεχόμαστε ὅλοι εὐχάριστα, ὅπως εἶναι φυσικό, καὶ εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὑπερήφανος γι' αὐτά, ἀλλὰ σὲ στιγμὲς κορεσμοῦ καὶ κάποιας περισυλλογῆς παρατηρεῖ ὅτι οἱ ὅροι καὶ οἱ ἐξελίξεις τῆς τεχνικῆς ἀντιτίθενται στὴν αὔξηση καὶ προαγωγὴ τῆς διάνοιας καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς του. Ἔτσι παλαιότερα ὁ βιοτέχνης ἦταν ἐπιτήδειος δεξιοτέχνης, καλλιτέχνης στὴν δουλειά του. Ὅμως ἡ βιομηχανικὴ ἐξέλιξη τὸν ἔκαμε ἁπλὸ χειρώνακτα, ποὺ δὲν δουλεύει σχεδὸν τίποτε ἄλλο, παρὰ ἕνα μέρος τοῦ ὅλου, τοῦ συνόλου. Ὁ νοῦς του ἄρχισε λίγο-λίγο νὰ πέφτῃ σὲ ἀτροφία, ἀλλὰ καὶ ψυχικὰ δὲν ἔχει καλυτέρευση. Ὁ ἄνθρωπος τῆς "τεχνικῆς ἐποχῆς" μας τὴν εὐτυχία τὴν γυρεύει στὶς ἐξωτερικὲς περιστάσεις τῆς συνεχῶς ἐξελισσόμενης ὑλικῆς ζωῆς, ποὺ τοῦ προσφέρει ἄφθονα τελειοποιημένα μέσα. Ὅμως δὲν τὴν βρίσκει, γιατὶ ἡ ἀληθινὴ εὐτυχία εἶναι "ἐγρήγορση ψυχῆς", ὅπως ἔγραφεν ὁ ἀείμνηστος δάσκαλός μου Ἰω. Συκουτρῆς, "δράση, ἀγώνας καὶ προσπάθεια. Τὴν αἰσθάνονται καὶ τὴν κατακτοῦν μόνον ἐκεῖνοι, ποὺ γίνονται κυρίαρχοι τῆς μοίρας των, νικητὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ των, νομίζοντας χρέος καὶ στὶς συμφορὲς ἀκόμα νὰ προχωροῦν, ἀντικρύζοντας σὰν τὴν Κασσάνδρα κατάμματα τὸν πόνο τὸ μεγάλο."

Ἡ ἐπιστήμη μὲ τὴν ἁλματώδη της πρόοδο προσέφερε καὶ προσφέρει πολλὰ ὑλικὰ ἀγαθά, ἀλλὰ ἔχει ἀφαιρέσει κάθε αὐθεντία ἀπὸ ἕνα σύνολον ἀντιλήψεων, ποὺ εἶχαν αἰώνων ἡλικία. Θὰ ἀποκτήσομε καὶ ἄλλες ἀσύλληπτα τελειοποιημένες μηχανές, ἄπειρα ἄλλα ἐπι-στημονικὰ μέσα, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ὅτι θὰ μπορέσομε νὰ πραγματοποιήσωμε ἰσόρροπη ἀνάπτυξη καὶ τοῦ ψυχικοῦ κάλλους.

Σχετικὰ τώρα μὲ τὴν ἀπώλεια τόσων καὶ τόσων λαϊκῶν παραδοσιακῶν ἐκδηλώσεων, φαινομένων καὶ δρωμένων, ὀφείλω τοῦτο μονάχα νὰ προσθέσω. Ἐκεῖνα ποὺ χάνονται σήμερα καὶ λυπούμεθα γιὰ τὸν χαμό τους καὶ τὰ ἀναβιώνομε μὲ τὸν φολκλορισμὸ τῆς μόδας, κάποτε ἦσαν νέα, ἀκμαῖα, καὶ ἀντικατέστησαν παλαιότερα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἐλυποῦντο πιθανῶς ἄλλοι, ποὺ ἔζησαν πρὶν ἀπὸ ἐμᾶς. Ἔπειτα νεώτερα στοιχεῖα πολιτισμοῦ δὲν θὰ πάψη ποτὲ νὰ παράγη ὁ λαός, ποὺ ζῇ σὲ ὁποιεσδήποτε συνθῆκες.

Ἔπειτα ἀπ' ὅλα αὐτά, ποὺ εἶπα ὡς τώρα, ἦταν καὶ εἶναι φυσικό, οἱ λαογράφοι ἐρευνητὲς σὲ ὅλον τὸν κόσμο νὰ προβαίνουν σὲ συζητήσεις γιὰ τὰ προβλήματα, ποὺ ἔχουν δημιουργηθῆ σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο, τὸν σκοπὸ καὶ τὴν μέθοδο τῆς ἐπιστήμης των. Ἐκτὸς τῶν συζητήσεων αὐτῶν, ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἐπιστήμονες ἄλλων εἰδικοτήτων, θετικῶν ἰδιαίτερα μαθήσεων, ποὺ ἐσπούδασαν σὲ χῶρες τῆς Εὐρώπης καὶ στὴν Ἀμερική, σὲ προφορικοὺς διαλόγους των ἀκούστηκε νὰ λέγουν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ λαογραφία εἶναι ἀνύπαρκτη καὶ δὲν διδάσκεται στὸ ἐξωτερικό.

Οἱ ἀντιλήψεις τῶν ἀνωτέρω, ὄχι λαογράφων ἐπιστημόνων, δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα, γιατὶ τὰ θέματα ποὺ ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενο, ποὺ ἐρευνᾶ ἡ ἑλληνικὴ λαογραφία, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ δημοτικὰ τραγούδια, οἱ παραδόσεις οἱ παροιμίες, τὰ παραμύθια, τὰ ποικίλα ἔθιμα, οἱ μαγικές, μαντικὲς καὶ ἄλλες δεισιδαιμονίες, ἡ λαϊκὴ τέχνη καὶ ἄλλα τοῦ λαϊκοῦ βίου στοιχεῖα ἐνσωματώνονται, κατὰ τὸ περισσότερο, στὶς ἐργασίες τῶν Ἄγγλων λαογράφων, ποὺ ὅ,τι ἐμεῖς ἐδῶ λέμε λαογραφία ἐκεῖ τὸ ὀνομάζουν Folklore, ὅρος ποὺ καθιερώθηκε στὴν Ἀγγλία τὸ 1846, ὅταν ὁ ἀρχαιογνώστης William Thoms, μὲ τὸ ψευδώνυμο Merton, τὸν ἐπενόησε σὲ σχετικὸ ἄρθρο του. Τὸν τελευταῖο καιρὸ οἱ Ἄγγλοι τὸν συμπληρώνουν μὲ τὸν ὅρο folklife, δηλαδὴ λαϊκὴ ζωή. Τὸ ἴδιο γίνεται στὴν Γαλλία μὲ τὶς λέξεις Traditions populaires καὶ τελευταῖα μὲ τοὺς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα παρμένους ὅρους ethno-graphie καὶ ethnologie. Ὅμως τὶς traditions populaires ἀντικατέστησε στὴν Γαλλία καὶ ὁ ὅρος folklore, γιατὶ ὅπως ἔγραψαν "στὰ ὁκτώ του γράμματα περιλαμβάνει τὰ λαϊκὰ τραγούδια, τὶς παραδόσεις, τὶς διηγήσεις, τὰ παραμύθια, τὶς δοξασίες, τὶς δεισιδαιμονίες, τὶς συνήθειες, τὰ αἰνίγματα, τὶς παροιμίες, κ.ἄ.". Γιὰ τοὺς ἄλλους ὅρους θὰ δοῦμε. Στὴν Ἰταλία οἱ ἐρευνητές κυμαίνονται ἀνάμεσα στοὺς ὅρους traditiona populari, folklore καὶ ethnografia. Ἀξίζει νὰ σημειώσω ἀκόμη ὅτι τὸ ἰταλικὸ περιοδικὸ La Cultura, ὅταν τὸ 1909 χαιρέτησε τὴν ἔκδοση τοῦ ἑλληνικοῦ περιοδικοῦ, "Λαογραφία", ποὺ ἵδρυσε ὁ Νικόλαος Πολίτης, παρατήρησε πὼς ἦταν καιρὸς νὰ εἰσαχθῆ στὴν ἰταλικὴ γλῶσσα ὁ ἑλληνικός ὅρος laografia. Στὴν Γερμανία ἀπὸ τότε ποὺ ὁ W. Riehd, τὸ 1856, ἔγινε θεμελιωτὴς τῆς Λαογραφίας ὡς αὐτοτελοῦς ἐπιστήμης, μὲ τὸν ὅρο Volkskunde, ποὺ εἶχε καθιερώσει ὁ Herder, οἱ Γερμανοὶ ἐννοοῦν τὴν λαογνωσία τοῦ ἔθνους των καὶ σὲ αὐτὴν περιλαμβάνουν καὶ τὴν Ἐθνολογία, ποὺ κορυφώθηκε στὴν Ἀγγλία, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ Folklore, στὸ δωδεκάτο-

μο ἔργο τοῦ Frazer. Οἱ Ἄγγλοι μὲ τὴν Ἐθνολογία ἔστρεψαν τὴν προσοχή των καὶ στὶς δοξασίες καὶ τὰ ἔθιμα λαῶν πρωτογόνων καὶ ποὺ ζοῦν "κατὰ φύσιν", γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουν τὶς δεισιδαιμονίες καὶ τὰ ἔθιμα ὄχι μόνον τῆς Ἀγγλίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἔννοιες ἐθνογραφία καὶ ἐθνολογία συμπίπτουν! Ἡ ἐθνογραφία, ποὺ ὁρίζεται σήμερα κοινῶς ὡς περιγραφικὸς κλάδος τῆς γενικώτερης ἀνθρωπολογικῆς ἐπιστήμης, σπουδάζει τὶς ἐκδηλώσεις τῶν ἀνθρώπων σὲ ὡρισμένο τόπο καὶ χρόνο. Στὴν Ἀγγλία καὶ στὶς Ἡνωμένες πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς λέγεται ἀ ν θ- ρ ω π ο λ ο γ ί α, ἐνῶ στὴν ἠπειρωτικὴ Εὐρώπη ἐ θ ν ο λ ο γ ί α. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δὲν κάναμε ταξίδια στοὺς πρωτογόνους, γιὰ νὰ μελετήσωμε συστηματικὰ τὴν ζωή τους, ἀλλὰ ὅταν ἀναφέρωμε ἔθιμά τους ἢ ἄλλα ἀπ' αὐτούς, κάνομε καὶ ἐμεῖς ἐθνολογία μέσα στὴν λαογραφία.

Ἀλλὰ ἔχω ἀκόμη νὰ εἰπῶ στοὺς θεράποντες ἄλλων ἐπιστημῶν, ποὺ δὲν εἶναι λαογράφοι, νὰ κάνουν τὸν κόπο νὰ μὴν πᾶνε μακριὰ σὲ χῶρες τῆς Εὐρώπης, στὴν Ἀμερική, ἀλλ' ἐδῶ κοντὰ στὰ γειτονικὰ Τίρανα, Βελιγράδι, Σόφια καὶ Βουκουρέστι, ὅπου θὰ συναν-τήσουν Ἰνστιτοῦτα λαογραφικά, ποὺ ἔχουν σκοπὸ νὰ μελετοῦν τὸν λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς χώρας των, ὅπως ἐμεῖς ἔχομε τὸ Κέντρο Λαογραφίας, παλαιότερα λεγόμενο Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀκα-δημίας Ἀθηνῶν. Ἔχομε καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ 1909 ὡς σήμερα ἐκδίδει τὸ περιοδικὸ "Λαογρα-φία". Ἔχουν ἐκτυπωθῆ 39 τόμοι. Σὲ ἀντίστοιχη σειρὰ βαδίζει καὶ τὸ Κέντρο Λαογραφίας μὲ τὴν Ἐπετηρίδα του. Ἂς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι στὶς πρὸς βορρᾶν χῶρες ἔγινε καὶ γίνεται χρήση τοῦ ὅρου folklore καὶ τοῦ ὅρου ethnographie. Στὸν πρῶτο ὑπάγονται τὰ μνημεῖα τοῦ λαϊκοῦ λόγου, ἡ μουσικὴ τῶν τραγουδιῶν καὶ ὁ χορός, στὸν δεύτερο τὰ στοιχεῖα τοῦ ὑλικοῦ καὶ κοινωνικοῦ τοῦ λαοῦ βίου. Στὴν Ρουμανία χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὅρος litteratura populara καὶ στὴν Ρωσσία ὁ Juri Soklov σὲ γενικὸ πολυσέλιδο συνθετικὸ ἔργο του, σὲ γαλλικὴ γλῶσσα γραμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο, λέγει ὅτι καὶ ἐκεῖ χρησιμοποιεῖται ὁ ἀγγλικὸς ὅρος folklore, πολιτογραφημένος στὶς περισσότερες χῶρες "μὲ τὸν ἐπίπονο, δυσνόητο καθορισμὸ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Λαογραφικῆς ἐπιστήμης, ποὺ προκαλεῖ συζητήσεις". Ἂς σημειωθῆ ὅτι στὴν Ρωσσία ἔχει γίνει σημαντικώτατη ἔρευνα ὅλων τῶν ζητημάτων, ποὺ ἐξετάζει ἡ Ἑλληνικὴ Λαογραφία, ἰδιαίτερα ὅμως τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τῶν bylines, τοῦ ρωσσικοῦ λαοῦ καὶ τῶν παραμυθιῶν.

Ἐχρειάσθη νὰ διακόψω γιὰ λίγο τὶς συζητήσεις τῶν λαογράφων,

ποὺ γίνονταν, ὅπως εἶπα προηγουμένως, ἔπειτα ἀπὸ τὶς συρρικνώσεις στοιχείων τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ἐρευνᾶ ἡ ἐπιστήμη των, γιατὶ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξω καὶ νὰ κάμω γνωστὸ στοὺς ὄχι μὲ ἐπάρκεια κατατοπισμένους τὶ συμβαίνει μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας καὶ πῶς ὀνομάζεται καὶ τὶ περιέχει ἡ ἀντίστοιχη πρὸς τὴν δική μας ἐπιστήμη, ἐκτὸς τῆς χώρας μας.

Ἐπανέρχομαι σὲ μερικὲς ἄλλες ἀπόψεις σὲ γενικὲς γραμμὲς εἰδικῶν ξένων λαογράφων, διαφωτιστικὲς γιὰ τὶς σχέσεις τῆς Λαογραφίας μὲ ἄλλες συγγενεῖς τους μαθήσεις (disciplines). Διευρύνοντας οἱ ἐπιστήμονες αὐτοὶ τὶς ἀπασχολήσεις των, ἐπέτυχαν, τοὺς τελευταίους καιρούς, νὰ ὁριοθετήσουν τὸ πεδίον τῆς ἐρεύνης των μὲ νέες συμβολὲς στὴν διαφώτιση μερικῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων, ποὺ ἀναφέρονται στὰ σύγχρονα λαϊκὰ δημιουργήματα. Σήμερα ἡ μελέτη στρέφεται ὄχι μονάχα στὰ λαϊκὰ τῶν χωριῶν τῆς ὑπαίθρου πολιτιστικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ στὰ ἀντίστοιχα τῶν ἐργατικῶν κέντρων στὶς πόλεις. Ἄλλως τε τὴν λαογραφικὴ ἔρευνα τῶν ἀστικῶν κέντρων εἶχεν ὑποδείξει ἔντονα στὴν Γαλλία ὁ ἐπιφανής, παγκοσμίως γνωστός, Arnold van Gennep, σὲ μᾶς κανείς, ἐνῶ στὴν Βουλγαρία ὁ Ἀρναοῦντοφ καὶ στὴν Ρουμανία ὁ Ντεσουσιάνου μὲ τοὺς μαθητές του πολὺ πρωτύτερα, πρὶν ἀπὸ τοὺς δυὸ παγκοσμίους πολέμους.

Στὸ παρελθόν, ἕως τὸ 1939, ἡ σημασία τῆς ἀγροτικῆς τάξεως ἦταν "δεδομένη", γιατὶ συντηροῦσε καὶ "ἦταν ὁ κύριος ἐκφραστὴς τοῦ παραδοσιακοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐδῶ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο μας. Ὅταν τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου, περὶ τὸ 1930, ἡ ἀγροτικὴ τάξη στὴν Γερμανία φθειρόταν καὶ συρρικνωνόταν, λόγω τῆς βιομηχανικῆς καὶ τεχνολογικῆς ἀναπτύξεως, μὲ ἀστικοποίηση καὶ προλεταριοποίηση μεγάλου μέρους τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, παρουσιάσθηκε ὁ Max Rumpf, μὲ τὰ ἔργα του "Τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν τῆς Λαογραφίας" καὶ "Ἡ Γερμανικὴ λαϊκὴ Κοινωνιολογία στοὺς χώρους μιᾶς λαϊκῆς ζωῆς" καὶ διετύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι ἡ λαογραφία, ἡ Volkskunde, πρέπει νὰ διαιρεθῆ σὲ μάθηση (discipline) α) τοῦ περασμένου τύπου ἀνθρώπου τοῦ χωριοῦ καὶ β) σὲ μάθηση τοῦ συγχρόνου, τοῦ παρόντος τύπου ἀνθρώπου, ὅπως αὐτὸς διαμορφώνεται στὰ ἀστικὰ κέντρα. Ἡ ἀπασχόληση μὲ τὸ παρελθὸν θὰ ἔχει ὡς ἀντικείμενο ἐρεύνης τὴν ἀγροτικὴ τάξη, ἐνῶ ἡ ἀπασχόληση μὲ τὸ παρὸν θὰ ἔχει ὡς ἀντικείμενο ἐρεύνης τὴν ἐργατικὴ τάξη τῶν πόλεων. Ἔτσι ἡ λαογραφία ὑποτάσσεται στὴν κοινωνιολογία καὶ χάνει τὴν αὐτοτέλειά της. Ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ λαὸς ἑνὸς ἔθνους χωρίζεται σὲ τάξεις εἶναι κυρίως

κοινωνιολογική καὶ ξεκινᾶ ἀπὸ οἰκονομικά, τὸ περισσότερο, κριτήρια. Τόσο ὅμως ὁ ἀγρότης τοῦ χωριοῦ ὅσο καὶ ὁ ἀστὸς τῶν πόλεων ἀποτελοῦν βέβαια δυὸ σκέλη τοῦ ἴδιου λαοῦ, μὲ τὴν ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἄποψη εὐρύτερη ἔννοια, αὐτὰ ἀπὸ λαογραφικὴ ἄποψη ἀπαρτίζουν ἑνότητα. Ὅτι στὴν ὕπαιθρο ὁ ἀγρότης διατηρεῖ περισσότερο τὴν παράδοση ποσοτικὰ καὶ ποιοτικά, ἀντίθετα μὲ τὸν ἀστό, τοῦτο εἶναι γεγονός, ἀλλὰ δὲν πρέπει αὐτὸ νὰ ὁδηγῆ στὴν διάσπαση τοῦ συνόλου καὶ στὴν ἀλλαγὴ τῆς μεθόδου ἐρεύνης.

Ἀντίθετον στὶς ἀντιλήψεις τοῦ Rumpf, λίγο προηγουμένως, ἀλλὰ πάλι στὴν διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου, τὸ 1924, θεωροῦμε τὸν Adolf Spamer, ποὺ ἐτόνιζε τὴν σημασία, ποὺ ἔχει ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ (homo populi) καὶ ἡ ψυχολογία του ὡς βασικὰ θεμέλια καὶ δομὲς τῆς λαογραφίας. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, ποὺ ἐκφράζει καὶ διατηρεῖ τὸν ἀπὸ τὴν παράδοση λαϊκὸ πολιτισμό, δὲν ἀπαντᾶ μόνον στοὺς ἀγρότες, δὲν τὸν βρίσκομε μόνον σὲ μιὰ ὡρισμένη τάξη, κοινότητα ἢ ὁμάδα, ἀλλὰ παντοῦ σὲ ὅλα τὰ στρώματα τῶν ἀνθρώπων ἑνὸς ἔθνους. Ἔτσι ὁ γεωργὸς καὶ ὁ βοσκὸς ἀγρότης καὶ ὁ ἀστὸς ἐργάτης, διανοούμενος, ἔμπορος, βιομήχανος, ντόπιος ἢ ξενιτεμένος, ἀντιδροῦν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἐμπρὸς στὶς θεμελιώδεις ἐκδηλώσεις τοῦ βίου, ὅπως εἶναι, π.χ., ἡ γέννηση, ὁ γάμος, ἡ τελευτή, ὁ ξενιτεμός, ἡ πατρίδα, ἡ ἀγάπη, τὸ τραγούδι, ὁ χορός, κ.ἄ. Ἡ λαογραφία λοιπὸν πρέπει νὰ ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας μὲ σκοπὸ τὴν αὐτοεπίγνωση τῆς ἐθνότητος. Κύρια φροντίδα της εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ "ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ". Ἔτσι ὁ Spamer ἔδωσεν ἔμφαση στὴν χαρακτηρολογία, στὴν ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ. Γιὰ τὸν ψυχολογικὸ αὐτὸν σκοπό του, καταπολεμήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητές, ἰδιαίτερα καὶ ἀπὸ τὸν δικό μας Στίλπωνα Π. Κυριακίδη, ἄριστο μαθητὴ τοῦ Νικολάου Γ. Πολίτη. Κατὰ τὸν ἴδιο Γερμανὸ ἐρευνητὴ πρέπει νὰ διαγραφοῦν ἀπὸ τὴν Λαογραφία ἡ ἔρευνα τῆς λαϊκῆς κατοικίας, τῶν γεωργικῶν καὶ ποιμενικῶν ἐργαλείων καὶ ἄλλων Wesen, Wege und Ziele (Οὐσιῶν, Τρόπων (δρόμων) καὶ Σκοπῶν), γιατὶ αὐτὰ δὲν ἐπιδέχονται ψυχολογικὴ θεώρηση. Αὐτὰ στὸ ἔργο τοῦ Die deutsche Volkskunde, I, Leipzig 1931, σσ. 3, 14. Γιὰ τὸν ἄλλο μαθητὴ τοῦ Ν. Γ. Πολίτη, τὸ Γεώργιο Ἀ. Μέγα, εἰπώθηκε πὼς ἦταν πολὺ ἀπὸ τὸν Spamer ἐπηρεασμένος, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εὐσταθεῖ, ὅπως ἔδειξαν οἱ μελέτες του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική. Ἀκόμα κάτι ἀπὸ τὸν Spamer. Ἐπεδίωξε νὰ διατυπώση τί εἶναι λαὸς ἀπὸ λαογραφικὴ ἄποψη. Εἶναι, λέγει, α) ἡ ὅλη ἐθνικὴ

κοινότητα καὶ β) τὸ κατώτερο στρῶμα τῆς κοινωνίας. Ἡ πρώτη κατηγορία εἶναι ὁ populus καὶ ἡ δεύτερη ὁ vulgus. Τὸ ὅριο ποὺ καθορίζει τὸ πεδίον τῆς λαογραφικῆς ἔρευνας δὲν εἶναι κοινωνικό, ἀλλὰ νοητό. Ἐξετάζεται ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ ὄχι ὡς ἄτομο, ἀλλ' ὡς τύπος, τὸ δημοτικὸ καὶ τὸ ἐθνικὸ ἢ τὸ ἐθνικὸ στὸ δημοτικό.

Μετὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, τὸ 1946, στὴν Φρανκ-φούρτη ὁ καθηγητὴς H. Maus διετύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι ἡ λαογραφία πρέπει νὰ ἐρευνᾶ τὴν Socialgeschichte, δηλαδὴ τὴν ἱστορία τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι καὶ νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἔρευνα τοῦ παρόντος. Ὅμως ἂς σημειωθῆ, προσθέτω, τὸ παρὸν ἔχει τὶς ρίζες του στὸ πρόσφατο ἢ στὸ ἀπώτερο παρελθόν. Κατὰ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Maus ἡ λαογραφία ἀφομοιώνεται ἀπὸ τὴν κοινωνιολογία καὶ χάνει τὴν αὐτοτέλειά της. Καὶ ἄλλος ἐρευνητής, ὁ M. Waehler, ἂν καὶ θεωρεῖ τὴν λαογραφία θεμελιώδη ἐπιστήμη, θεωρεῖ ὡς ἀποστολή της τὴν μελέτη τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ τὴν γνώση τῶν ψυχοπνευματικῶν χαρακτήρων τοῦ λαοῦ.

Ἄλλος ἐρευνητής, ὁ W. Brephol, καὶ ἄλλοι στὴν Γερμανία ἀπὸ τὸ 1951 καὶ ἑξῆς ἔστρεψαν τὴν λαογραφία στὴν ἔρευνα τῶν ἐκβιομηχανισθέντων ἀστικῶν κέντρων. Ἕνας ἄλλος, ὁ H. Moser, τὸ 1954, ἔλεγε ὅτι ἡ λαογραφία, ἀντίθετα μὲ τὴν κοινωνιολογία, ἐξετάζει τὶς ψυχικὲς καὶ πνευματικὲς ἀντιδράσεις τοῦ λαοῦ στὶς κοινωνικές καταστάσεις. Καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης H. Basinger, τὸ 1961, ἔγραφε ὅτι ἡ λαογραφία πρέπει νὰ ἐξετάζη τὶς δημιουργημένες πολιτιστικές μορφὲς στὸν τεχνοκρατικὸ κόσμο τῶν βιομηχανικῶν κέντρων.

Στὴν Ἑλβετία ὁ R. Weiss ἔγραφε ὅτι ἡ λαογραφία δὲν πρέπει νὰ τυφλώνεται ἀπὸ τὴν λάμψη τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ νὰ ἔχη ὡς βάση τὸν σημερινὸ ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἀνάγκη νὰ δημιουργῆ παράδοση. Ὅ,τι θὰ ὑπάρχει στὸ μέλλον, θὰ γίνει μὲ τὸν καιρὸ παρελθόν, ποὺ θὰ τὸ νοσταλγήσουν οἱ ἄνθρωποι σὰν τέτοιο, δηλαδὴ ὡς παράδοση, ἡ ὁποία διαρκῶς δημιουργεῖται μέσα στὸν χρόνο. Αὐτοί, ποὺ καταγίνονται ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν λαογραφία τῶν πόλεων σὲ τί διαφέρουν ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ καταγίνονταν μόνον μὲ τὴν λαογραφία τῶν χωριῶν;

Ἄλλος λαογράφος, ὁ G. Lutz, τὸ 1971, σὲ μελέτη του "Λαογρα-φία καὶ Κοινωνικὴ Ἀνθρωπολογία" ἐτοποθέτησε τὴν λαογραφικὴ ἔρευνα στὸ γενικώτερο πλαίσιο ἑνὸς κοινωνικοῦ ἀνθρωπολογικοῦ κλάδου. Ἡ Λαογραφία πρέπει ν' ἀντικατασταθῆ μὲ τὸν ὅρο ethnologia, καὶ αὐτὴ νὰ ἐνταχθῆ στὴν πολιτιστικὴ ἀνθρωπολογία. Λέμε, προσθέτει, πολιτι-

στικὴ ἀνθρωπολογία πρὸς διάκριση ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἀνθρωπολογία. Πρέπει σὲ αὐτὰ νὰ προσθέσω ἐγὼ ὅτι πολλὲς ἀνθρωπολογικὲς ἐπιστῆμες προϋπῆρχαν ἀπὸ τὴν λαογραφία ποὺ ἤθελαν καὶ προσπαθοῦσαν νὰ τὴν ἀφομοιώσουν.

Ἄλλοι ἐκπρόσωποι τῆς "νέας λαογραφίας" προσανατολίζονται στὴν αἰσθητική, τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν γλωσσολογία, ἐνῶ ἄλλοι ἐπιδιώκουν στενότερη συνεργασία μὲ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες.

Ὅπως εἴδαμε, διαφόρου εἴδους εἶναι οἱ ἀπόψεις τῶν λαογράφων. "Οἱ θεωρητικὲς θέσεις τῶν Εὐρωπαίων καὶ Ἀμερικανῶν ἀνθρωπολόγων, ἐθνολόγων καὶ κοινωνιολόγων λαογράφων δὲν εἶναι ἐποικοδομητικὲς γιὰ τὴν λαογραφικὴ ἐπιστήμη". Ἔτσι ἔγραφε ὁ Γεώργιος Ἀ. Μέγας στὴν Λαογραφία, τόμ. 29, 1974, σ. 366. Ὅλα αὐτὰ χαρακτηρίζονται ὡς περαστικὰ πάθη τῆς Λαογραφίας καὶ δὲν ὑπάρχει, νομίζω, φόβος ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ θὰ γίνει ποτὲ ὑπηρέτρια τῆς κοινωνιολογίας ἢ τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας.

Θὰ διατυπώσω τώρα τοὺς κατ' ἐμὲ προσανατολισμοὺς τῆς Λαογραφίας.

Ὡς τώρα ἡ μελέτη τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ ἦταν ἐλλιπὴς καὶ τοῦτο γιατὶ σὲ αὐτὸ δὲν ἔχομε μόνον κείμενο ἀλλὰ καὶ μουσική. Τὰ λόγια του εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένα μὲ τὴν μουσική τους καὶ εἶναι ἀδιανόητη ἡ διάσπαση τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ. Χρειαζόμαστε λοιπὸν ἐκτὸς τοῦ φιλολόγου γιὰ πληρέστερη ἔρευνα καὶ τὸν μουσικολόγο. Τῶν πολύστιχων ἀκριτικῶν καὶ τῶν παραλογῶν (ballades, ὄχι παραλλαγῶν) δὲν ἐσώθη ἡ μουσική. Μόνον ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀπόκτηση τεχνικῶν μέσων φωνοληψίας, μετὰ τὸ 1950, τὸ Κέντρο Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μὲ τοὺς μουσικούς του ἐπέτυχε νὰ διασώση τὴν μελωδία μερικῶν ἀπὸ αὐτά, τὴν ὁποία ἐπῆρε καὶ κατέγραψε σὲ ταινίες μαγνητοφώνου ἀπὸ πρόσφυγες κυρίως τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, καὶ ἄλλων, ποὺ ἔτυχε νὰ τὴν θυμοῦνται. Ἀρκετῶν ἀπὸ τὰ κλέφτικα καὶ ἄλλων κατηγοριῶν τραγούδια ἔχομε καὶ τὴν μουσική τους. Παλαιότερα, ὅταν ὑπῆρχαν μόνον τὰ κείμενα χωρὶς τὴν μουσική, ἐδικαιολογεῖτο ἡ ἐλλιπὴς φιλολογική τους μόνον μελέτη· σήμερα, ὅταν εἶναι πάλι τέτοια, δὲν δικαιολογεῖται καὶ κατακρίνεται, ὅσο καὶ ἂν ὁ φιλόλογος ἢ ἄλλος μελετητὴς προσκομίζει ἀρκετὰ νέα πρωτότυπα στοιχεῖα στὴν ἔρευνά του. Δυστυχῶς παρατηρεῖται ὅτι ἀρκετοὶ νεώτεροι κάνουν μελέτες δημοτικῶν τραγουδιῶν χωρὶς νὰ συμβουλεύωνται οὔτε καὶ νὰ παραπέμπουν στὸ 437 σελίδων ἔργο Γ. Κ. Σπυριδάκη – Σ. Δ. Περιστέρη,

Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, Τόμ. Γ', Μουσικὴ Ἐκλογή, ἐν Ἀθήναις 1968 (Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀρ. 10 καὶ στὸ 283 σελίδων βιβλίο, ποὺ ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τὸ ἴδιο Κέντρο τὸ 2003 μὲ τίτλο *Οἱ δύο ὄψεις τῆς ἑλληνικῆς κληρονομιᾶς. Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Σπ. Περιστέρη*, τὸ ὁποῖο περιέχει ἀρκετὲς μελέτες γιὰ τὰ δημοτικά μας τραγούδια, γραμμένες ἀπὸ μουσικολόγους ἐρευνητές. Ἀκόμη προσθέτω ὅτι, ὅταν τὸ τραγούδι χορεύεται φωνητικά, ἀλλὰ περισσότερο μὲ ὄργανα, χρειάζεται ἄλλους δυὸ συντελεστὲς τῆς μελέτης του, τὸν χορογράφο καὶ τὸν ὀργανολόγο. Καὶ ὀργανολόγο εὐτυχῶς ἔχομε τὸν Φοῖβο Ἀνωγεια-νάκη, ποὺ ἔχει πλούσια ἰδιόκτητη συλλογὴ μουσικῶν ὀργάνων καὶ σχετικὲς δημοσιευμένες μελέτες, ἀλλὰ χορογράφο-σκιτσογράφο συστηματικὸ δὲν ἔχομε.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν ἑλληνικῶν χορῶν ἐντάσσομε στὶς σύγχρονες μελέτες καὶ τὸ λαϊκὸ θέατρο μὲ τὸν καραγκιόζη, τὶς ἀπομιμήσεις καὶ ἄλλα σχετικὰ ἔργα.

Ἔθιμα καὶ ἐκδηλώσεις, γεμάτες ὁμορφιὰ καὶ χρῶμα, περιλαμβάνονται σὲ ἑορταστικὰ καὶ πλούσια μέσα σὲ ἀστικὰ κέντρα. Ἡ μελέτη τους δὲν εἶναι πιὰ πρόσχημα γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἐπιβιώσεως μερικῶν παλαιῶν θεσμῶν ἢ λατρειῶν ἢ ἀφορμὴ γιὰ μυθολογικὲς παρατηρήσεις. Τώρα ἡ λαϊκὴ γιὰ τὸν κόσμο ἀντίληψη δὲν μένει ἔξω καὶ μακριὰ ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν λαογράφων καὶ ἐξετάζεται ἰδιαίτερα στὶς ἰσορροπίες καὶ ἀντιφάσεις της ἀνάμεσα στὶς δεισιδαιμονίες, στὶς παλαιὲς δοξασίες καὶ πεποιθήσεις καὶ στὶς σύγχρονες ἐπιστημολογικὲς γνώσεις τοῦ λαοῦ. Ἡ τέτοιου εἴδους ἔρευνα ὁδηγεῖ στὴν θεμελιώδη γνώση τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα ἀναγκαία στὴν ἐπιστημονικὴ λαογραφικὴ ἔρευνα.

Ἡ προσοχὴ τῶν σημερινῶν ἐρευνητῶν, ἀντίθετα πρὸς τοὺς παλαιότερους, κατευθύνεται τόσο στὰ λαϊκὰ παραδοσιακὰ ἀγαθά, ὅσο καὶ στὰ σύγχρονα. Ἦρθε πλέον ὁ καιρὸς νὰ τονίζωνται οἱ νέες ἀπόψεις ἐπάνω στὶς λαϊκὲς δημιουργίες, ποὺ ἐκφράζουν καὶ ἀντικαθρεφτίζουν τὶς σημερινὲς κοινωνικὲς μεταμορφώσεις τοῦ λαϊκοῦ βίου. Στὸ κέντρο τῆς ἐργασίας τῶν σημερινῶν λαογράφων, ἐκτὸς τῆς παλαιᾶς, ποὺ δὲν πρέπει νὰ παραμελῆται, στέκει ἡ νέα δημιουργία. Ἔτσι ἐξετάζονται οἱ καλλιτεχνικὲς τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἐκδηλώσεις, ποὺ ἔχουν δικό τους, ἰδιαίτερο, χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος τὶς ξεχωρίζει, τὶς διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὶς ἐπαγγελματικές.

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀπὸ τὴν μία τῆς λαϊκῆς δημιουργίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς ἐπαγγελματικῆς, πολὺ λίγο ἀπασχολοῦσε παλαιότερα τὴν ἔρευνα. Σήμερα μετὰ τίς παλαιὲς συλλογὲς στοιχείων, ὀλιγώτερο ἢ περισσότερο μεμονωμένων, οἱ λαογράφοι προχωροῦν στὴν μελέτη φαινομένων καὶ διαδικασιῶν τῆς λειτουργίας καὶ δομῆς συνθέτων φαινομένων, ἐκδηλώσεων καὶ δρωμένων, ἀνοίγοντας ἔτσι καινούργιους δρόμους, γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς λαϊκῆς δημιουργίας σὲ ὅλα της τὰ εἴδη. Καὶ ὄχι μόνον προβλήματα τῆς "σύγχρονης" δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ μερικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς παλαιότερης, τῆς διαχρονικῆς, εὑρῆκαν λύσεις.

Στὴν πορεία τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως γιὰ τὸν λαογράφο οἱ λαϊκὲς δημιουργίες δὲν παραμένουν ἀδιάφορες στὶς ἀλλαγὲς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλὰ παίρνουν θέση στοὺς νέους κοινωνικοὺς ὅρους, στὶς νέες λειτουργίες, ποὺ σύρουν πίσω τους καὶ δομικὲς ἀλλαγές. Οἱ μεταβολές, ποὺ παρουσιάζονται στὴν ζωὴ τῶν λαϊκῶν δημιουργιῶν δίνουν σὲ κάθε βαθμίδα τῆς ἐξελίξεώς τους ἰδιαίτερες ἀποχρώσεις. Ὁ συνεργατικὸς χαρακτήρας, ἡ προφορικότητα, ἡ πλατειὰ στὴν μᾶζα διάδοση, ὁ σύνδεσμος μὲ τὴν παράδοση, ἡ ἀνωνυμία κι ὁ συγκρητισμὸς ἀποκτοῦν στὴν σημερινὴ πραγματικότητα μερικὲς ἔννοιες καὶ σημασίες, ποὺ ἄλλοτε δὲν ὑπῆρχαν.

Μὲ βάση τὶς διαπιστώσεις ποὺ γίνονται μὲ τὴν ἄμεση μελέτη τοῦ συγχρόνου βίου, οἱ λαογράφοι συζητοῦν νέες ἀπόψεις γιὰ τὴν τέχνη, ποὺ κυκλοφορεῖται στὰ λαϊκὰ στρώματα. Ἐκτὸς αὐτοῦ, σύμφωνα μὲ μερικοὺς ἐρευνητές, δὲν πρέπει νὰ τοποθετοῦμε τὸν κοινὸ χαρακτῆρα τῆς λαϊκῆς δημιουργίας ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη. Ὁ συνεργατικός της χαρακτήρας ἐκδηλώνεται κατὰ ἰδιαίτερο τρόπο στὶς διάφορες ἐποχές, ὅπως στὴν περίοδο τῆς δουλείας, τῆς φεουδαρχίας καὶ τῆς κεφαλαιοκρατίας. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζεται ὁ ρόλος τῶν κοινωνικῶν τάξεων στὸ χωριὸ καὶ στὴν πόλη, ὁ ρόλος τοῦ συνόλου καὶ τοῦ ἑνός, τοῦ ἀτόμου, στὴν δημιουργία καὶ τὴν ἐκτέλεση τῶν λαϊκῶν δημιουργημάτων.

Στὰ χωριὰ οἱ ὁμάδες καὶ τὰ ἄτομα, ποὺ δημιουργοῦν καὶ καταναλώνουν τὰ λαογραφικὰ ἀγαθά, βρίσκονται σὲ διαφορετικὴ βαθμίδα ἐξελίξεως, ὡς πρὸς τὴν κοινωνική τους συνείδηση, καὶ ἐνεργοῦν διαφορετικά, ἰδιαίτερα στὸ πρόβλημα τῆς διατηρήσεως ἢ ἀνανεώσεως τῆς παραδόσεως. Στὶς πόλεις οἱ κοινωνικὲς σχέσεις καὶ δημιουργίες εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς πολύπλοκης διαδικασίας καὶ πολυμορφίας κυρίως στὸ καλλιτεχνικὸ καθρέφτισμα τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως. Οἱ λαϊ-

κοὶ δημιουργοὶ καὶ ἑρμηνευτές, π.χ. τοῦ τραγουδιοῦ, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξη, ἐκφράζουν τὶς σκέψεις, τὰ αἰσθήματα καὶ τοὺς πόθους τοῦ ταξικοῦ συνόλου, ποὺ προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν ἀντίληψη, τὴν ὁποίαν ἔχουν γιὰ τὸν κόσμο καὶ τὰ διαφέροντά τους. Οἱ ἐπὶ τόπου ἔρευνες δείχνουν ὅτι στὴν βάση τῆς παραδοχῆς ἑτερογενῶν καλλιτεχνικῶν ἀγαθῶν βρίσκεται ἡ μεταβολὴ καὶ ἡ προσαρμογή τους στὰ ἐνδογενῆ.

Ἡ συγκεκριμένη γνώση τῆς πραγματικότητας στὸ φῶς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ λαοῦ συμβάλλει καὶ στὴν διαφώτιση τῆς ἀναφορᾶς ἀνάμεσα στὸ ἄτομο, τὴν κοινότητα (σύνολο) καὶ τὴν παράδοση. Ὁ λαϊκὸς δημιουργὸς καὶ ἑρμηνευτὴς εἶναι ἐκφραστὴς τοῦ συνόλου, ἀλλὰ καὶ στοιχεῖο τῆς ἐνδυναμώσεως τοῦ συνόλου.

Ὁ προφορικὸς χαρακτήρας τῆς δημιουργίας καὶ ἑρμηνείας τῶν λαϊκῶν ἐκδηλώσεων καὶ δρωμένων ἀποτελεῖ τὴν βάση τῆς δημιουργίας τῶν παραλλαγῶν (variantes). Αὐτές, ἀνάλογα μὲ τὴν στιγμὴ (χρόνο) καὶ τὸν τόπο τῆς πραγματοποιήσεώς των, ἐκφράζουν ἕνα καινούργιο περιεχόμενο ἀπὸ ἰδέες, μιὰ καινούργια μυθοπλασία, νέους τρόπους καλλιτεχνικῆς πράξεως, νέες λειτουργίες, φθάνοντας σὲ μεταμορφώσεις τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ ὕφους.

Ἐξετάζοντας τὴν διαδικασία τῆς δημιουργίας τῆς λαϊκῆς μουσικῆς ὁ Bet Bartok ἔγραφε, ἀναφερόμενος στὸν στενὸ δεσμὸ παραδόσεως καὶ νέας δημιουργίας, πώς "ὁ λαὸς δὲν δημιουργεῖ τραγούδια ὅλως διόλου νέα, ἀλλὰ ἔχει μιὰ μεγάλη προδιάθεση, μιὰ μεγάλη ἐπιδεξιότητα νὰ μεταμορφώνῃ ἐκεῖνα ποὺ κληρονόμησε" (Das un-garische Volkslied, Berlin-Leipzig 1925, σσ. 3-4). Καὶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα μνημεῖα τοῦ λόγου, παραδόσεις, παροιμίες, παραμύθια, αἰνίγματα, κ.ἄ., στὰ ποικίλα ἤθιμα καὶ στὴ λαϊκὴ τέχνη ἰσχύει τὸ ἴδιο.

Στὴν λαϊκὴ ζωὴ ὁποιουδήποτε συνόλου παρουσιάζονται φανερὰ δυὸ τάσεις ἀντίθετες: ἡ διατήρηση καὶ ἡ ἀνανέωση τῆς παραδόσεως. Αὐτὲς οἱ τάσεις ἔχουν διαφορετικές ὄψεις. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ παλιὸ στὸ νέο δὲν γίνεται ἀμέσως. Στὴν διαδικασία τῆς ἀνανεώσεως ἡ παράδοση καὶ τὸ νέο συνυπάρχουν γιὰ μικρὸ ἢ μεγάλο διάστημα. Ἡ συνύπαρξή τους δὲν εἶναι πάντα εἰρηνική. Οἱ ἀντιτιθέμενες τάσεις ὑπάρχουν ὄχι μόνον στὴν κοινότητα (σύνολο) ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀτόμου. Προηγοῦνται ζυμώσεις καὶ συγκρούσεις ὥς τὴν ὁριστικὴ ἀλλαγή. Ἡ παράδοση ἀντιστέκεται καὶ παραμένει πρὸ πάντων, ὅταν εἶναι δεμένη μὲ ἤθιμα. Ὅταν μελετοῦμε, ὕστερ' ἀπ' ὅλα αὐτά, τὶς ἀντιλήψεις ἑνὸς λαϊκοῦ δημιουργοῦ ἢ ἐκτελεστοῦ δὲν

ἐπιτρέπεται νὰ παραβλέπωμε καὶ νὰ παραμερίζωμε ὅ,τι εἶναι παραδοσιακό, γιατὶ ὁποιοδήποτε σύνολο ἢ μεμονωμένο ἄτομο δὲν σχηματίζεται ἐκ νέου, ἀλλὰ ἀντιπροσωπεύει μιὰ πολύπλοκη συναρμογὴ παραδόσεως κληρονομημένων στοιχείων, συνυφασμένων μὲ τὶς νέες δημιουργίες.

Ἡ διαδικασία τῆς ἀνανεώσεως δὲν ἀναφέρεται μόνο σὲ ὡρισμένες κατηγορίες ἐκδηλώσεων καὶ δρωμένων, ἀλλ' ἁπλώνεται σὲ ὅλη τὴν ζωή, πνευματικὴ καὶ ὑλική, ἔχει γενικὸ χαρακτῆρα μὲ διάφορες μορφές. Δὲν ἔχει σὲ ὅλα τὴν ἴδια ἔνταση, τὸν ἴδιο ρυθμό. Σὲ μερικὲς κατηγορίες λαϊκῶν φαινομένων ἡ ἀνανέωση εἶναι ἄμεση, σὲ ἄλλες καθυστερεῖ. Π.χ., σὲ πολλὰ χωριὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἔλαβα μέρος σὲ ἐπιτόπιες ἔρευνες, ὁ γάμος διατηρεῖ τὴν παραδοσιακή του λειτουργικότητα καὶ δομή, ἀλλὰ οἱ νέοι ποὺ παντρεύονται χορεύουν καὶ μπουζικοχορούς.

Στὰ παραμύθια οἱ ἀλλαγές, ἰδίως στὴν γλῶσσα καὶ στὸ ὕφος τῆς διηγήσεως, εἶναι περισσότερες ἀπ' ὅσο στὰ τραγούδια. Στὰ τελευταῖα τὰ ἐπικὰ χάθηκαν, ἀπὸ τὶς παραλογές (μπαλλάντες) διατηροῦν λίγες στοὺς ἀποκριάτικους χορούς, ἀπὸ τὰ λυρικὰ μακροχρόνια εἶναι τὰ μοιρολόγια, στὰ κάλαντα νέα ἐντελῶς εἶναι τὰ εὐχετικά, κατὰ πολὺ αὐτοσχέδια.

Ἡ ἀναγκαιότητα νὰ βασίζωμε τὶς λαογραφικές μας μελέτες στὴν ἄμεση, στὴν ζωντανὴ ἐξ αὐτοψίας ἐπιτόπια ἔρευνα καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ γραφεῖο τονίζεται ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους ἐπιστήμονες λαογράφους. Τονίζω τό "ἐπιστήμονες", γιατὶ στὴν Λαογρα-φία δυστυχῶς αὐτοαποκαλοῦνται λαογράφοι οἱ ἁπλοὶ συλλογεῖς τραγουδιῶν ἢ ὅσοι περιγράφουν διάφορα στοιχεῖα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Σήμερα ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ὅτι εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαία ἡ γνώση τῆς διαδικασίας τῶν φαινομένων καὶ τῶν δρωμένων αὐτοῦ ποὺ εἶναι τωρινὸ καὶ αὐτοῦ ποὺ εἶναι παλιό. Ἡ μέθοδος αὐτὴ μπορεῖ νὰ βοηθήση καλύτερα στὴν κατανόηση καὶ παλαιοτέρων φαινομένων, ἐκδηλώσεων καὶ δρωμένων τοῦ λαοῦ. Ὁ ἐπιφανὴς Ρῶσσος Λαογράφος A. N. Veselofski, συζητῶντας τὶς ἔρευνες τῶν Γερμανῶν γιὰ τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας*, καὶ τὸ ἔπος τῶν Νιμπελοῦνγκεν στὸ ἔργο τοῦ *Istoriceskaia poetica* (Μόσχα 1940, σ. 622), λέγει "Οἱ σοφοὶ στὴν Δύση, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν πολὺ λίγο τὴν ζῶσα, τὴν σημερινὴ προφορικὴ ἐπικὴ παράδοση, μεταφέρουν πρό-χειρα τὰ προβλήματα τῆς κριτικῆς τῆς λογίας, τῆς ἀτομικῆς, ποιήσεως ἐπάνω στὴν ἀρχαία λαϊκὴ ποίηση. Αὐτὸ εἶναι λάθος σὲ ὅλη τὴν ἔρευνα τὴν

σχετική μὲ τὰ Νιμπελοῦνγκεν καὶ ἐν μέρει καὶ στὴν ἔρευνα τὴν σχετικὴ μὲ τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη. Πρέπει ν' ἀναχωροῦμε ὑπο-χρεωτικὰ ἀπὸ τὸ ἔπος, ποὺ ἀκόμη τώρα βρίσκεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ καὶ ἀπαγγέλλεται ἢ τραγουδιέται (ἐννοεῖται ἢ μόνον φω-νητικὰ ἢ καὶ μὲ συνοδεία μουσικοῦ ὀργάνου). Πρέπει νὰ μελετᾶται λεπτομερειακὰ ἡ δομή του, οἱ βαθμίδες ἀνελίξεώς του, τὸ ὕφος του".

Τῶν Σερβικῶν προφορικῶν ἐπικῶν τραγουδιῶν σύγκριση μὲ τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη ἔγινε στὴν Ἀμερικὴ ἀπὸ τὸν Milman Parry καὶ τὸν Albert Lord.

Αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ Veselofski γιὰ τὸ ἔπος μπορεῖ νὰ τὸ εἰποῦμε καὶ γιὰ τὶς ἄλλες κατηγορίες, τὰ εἴδη τῆς λαϊκῆς ποιητικῆς δημιουργίας.

Ὡς βασικὴ μέθοδος τῶν λαογραφικῶν μελετῶν ἡ ἄμεση ἔρευνα δὲν συνοψίζεται σήμερα στὴν ἁπλὴ συλλογὴ τῶν μνημείων τοῦ λόγου, στὴν περιγραφὴ λαϊκῶν ἐκδηλώσεων καὶ δρωμένων ἢ στὴν συλλογὴ δεδομένων πολὺ ἢ λίγο τυχαίων. Ἡ ἔρευνα τώρα ἀρχίζει μὲ κατ' εὐθεῖαν παρατήρηση τῶν φαινομένων, ἐκδηλώσεων καὶ δρωμένων, γιὰ νὰ φθάση σὲ ἀπολύτως κατὰ τὸ δυνατὸν καταγραφή τους σὲ ταινίες μαγνητοφώνου τῶν τραγουδιῶν καὶ τῶν διηγήσεων, στὴν κινηματογράφηση λαϊκῶν παραστάσεων καὶ χορῶν, κ.ἄ., μὲ φωτογραφίες καὶ σκίτσα ἀπὸ εἰδικοὺς καλλιτέχνες. Ἔτσι δὲν ἀρ-κοῦν πιὰ τὰ ἐρωτηματολόγια γιὰ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Εἶναι ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα, ἀλλὰ δὲν ἀρκοῦν.

Κάθε ἐκδηλώσεως, πράξεως, δρωμένου ἡ οὐσία καὶ ἡ μορφὴ πρέπει νὰ δίδεται, νὰ καταγράφεται ἡ ἱστορία του μὲ εὕρεση τῆς ἀκριβοῦς ἡλικίας του, νὰ τοποθετῆται μέσα σὲ γεωγραφικό, οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ πλαίσιο. Χρειάζεται ἀκόμη συλλογὴ πληροφοριῶν γιὰ τοὺς δημιουργούς, τοὺς ἑρμηνευτὲς ἢ τοὺς ἐκτελεστὲς αὐτῶν.

Ἡ λαϊκὴ ὁμάδα τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς πόλεως, ποὺ εἶναι φορέας τῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ τὸ ταλαντοῦχο ἄτομο θὰ μελετηθοῦν ἀπὸ κάθε ἄποψη, οἰκονομική, κοινωνική, παιδευτική, λειτουργική, δομική.

Πέραν ἀπὸ τὰ δεδομένα, ποὺ μὲ τὴν ἄμεση ἔρευνα θὰ κερδίζομε καὶ θὰ διαχωρίζομε τὸ σύγχρονο ἀπὸ τὸ παλιό, χρειαζόμεθα τὴν ἱστορικὴ μελέτη τῶν φαινομένων καὶ τῶν πράξεων. Δὲν μπορεῖ ὅμως ἡ ἱστορική τους ἔρευνα νὰ ἱκανοποιηθῆ μόνον μὲ διαπιστώσεις γενικοῦ χαρακτήρα, μὲ ἀόριστες γενικὰ παρατηρήσεις μέσα σὲ μιὰ ὡρισμένη ἱστορικὴ περίοδο, ἀλλὰ πρέπει νὰ προχωρῆ σὲ συγκεκριμένα πράγματα, στὴν συστηματικὴ ἔρευνα καὶ πολύπλευρη γνώση τῆς ἐξελίξεώς των ὡς ἔργων ἢ φαινομένων τέχνης κατὰ τὶς διάφορες πολιτιστικὲς

περιόδους. Ἀναγκαία σὲ αὐτὰ εἶναι καὶ ἡ γνώση τῶν διαφορῶν, ποὺ παρουσιάζουν τὰ ἱστορικὰ δεδομένα καὶ δρώμενα κατὰ περιοχὲς μέσα στὴν ἴδια χώρα.

Χρησιμοποιῶντας τὰ νέα δεδομένα μὲ τὴν ἔρευνα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν λαϊκῶν ἐκδηλώσεων καὶ πράξεων, προσέχοντας τοὺς ἀντικειμενικοὺς νόμους τοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα στὴν τέχνη καὶ στὴν ζωή, ἡ λαογραφία ὀφείλει σήμερα νὰ στρέφεται μὲ ἐπιμονὴ στὴν διερεύνηση τοῦ τρόπου, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον τὸ λαϊκὸ καθρεφτίζει τὴν ζωή. Πρέπει νὰ ἀσχολῆται διαρκῶς τόσο μὲ τὴν μελέτη τῶν ἰδεῶν ὅσο καὶ τῶν εἰδικῶν λόγων τῆς λαϊκῆς πραγματοποιήσεως, τὴν μελέτη τῶν λαϊκῶν μορφῶν. Τὴν μορφὴ θεωροῦμε ὡς μιὰ ἐσωτερικὴ δομή, ποὺ διοργανώνει, ἂς ποῦμε, τὸ περιεχόμενο, καὶ δεχόμεθα πὼς αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο καθορίζει τὴν μορφή.

Οἱ τρόποι τῆς πραγματοποιήσεως τῶν λαϊκῶν πράξεων καὶ φαινομένων εἶναι διάφοροι ἐκείνων τῆς ἐπαγγελματικῆς δημιουργίας, ποὺ ἀνέφερα προηγουμένως. Οἱ πρῶτοι, συμπεραίνομε, καθορίζονται ἀπὸ τὸν συνολικό, τὸν κοινοτικὸ χαρακτῆρα, τὸν προφορικὸ λόγο, τὴν ἀνωνυμία, ποὺ ἔχουν διαρκῆ μὲ τὴν παράδοση σύνδεσμο καὶ εὐρεῖα διάδοση. Οἱ δεύτεροι ἀπὸ τὴν ἀνώτερή τους κατάρτιση (Ὠδεῖα).

Τὰ ζητήματα τῆς ἱστορικῆς μελέτης τῶν λαϊκῶν δημιουργημάτων, ἐκδηλώσεων καὶ δρωμένων, τὰ θέματα τοῦ καθορισμοῦ τῆς καλλιτεχνικῆς των ἀξίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διασαφηνίζωνται πλήρως, ἂν δὲν ἐκτεινώμεθα ἐπέκεινα τῶν ὁρίων μιᾶς περιοχῆς μέσα στὴν ἴδια χώρα, ἐπέκεινα τῶν ὁρίων μιᾶς χώρας. Ἡ συγκριτικὴ λαογραφικὴ μελέτη πολλὲς φορὲς ὡδήγησε σὲ πλησιάσματα διαφόρων ὅλως διόλου τυχαίων καὶ μεμονωμένων περιστατικῶν καὶ γεγονότων, χωρὶς συγκεκριμένο ἀνάμεσά τους ἐσωτερικὸ δεσμὸ καὶ κατέληξε σὲ ἀνασφαλῆ συμπεράσματα, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι θεμελιωμένα ἐπάνω σὲ πλούσιο ὑλικό, στὴν ἀμοιβαία γένεση ἢ ἐπίδρασή τους. Ἔτσι συγκριτικές ἔρευνες μὲ μυθολογικὲς προθέσεις, μὲ μόνη τὴν ὕπαρξη μοναδικῆς πηγῆς, μὲ τὴν θεωρία ὅτι πολλὰ ἀγαθὰ κατέπεσαν ἀπὸ τὸ πολιτιστικὸ τραπέζι ἀνώτερων κοινωνικῶν τάξεων, ἢ μὲ τὴν ἀναγωγὴ σὲ μοτίβα καὶ ἐπεισόδια παγκοσμίου χαρακτήρα, ὡδήγησαν τοὺς εἰδικοὺς ἐρευνητὲς νὰ μὴν ἔχουν ἐμπιστοσύνη σὲ αὐτὲς τὶς συγκρίσεις, γιατὶ πιστεύουν καὶ ἀντικρύζουν τὰ φαινόμενα καὶ τὰ δρώμενα τοῦ λαοῦ ὡς δημιουργήματα ἐσωτερικὰ μὲ τὴν ζωή του δεμένα, σὲ σχέση, ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς ἀνελίξεως τῆς κοινωνικῆς συνειδή-

σεως, κάτω ἀπὸ συγκεκριμένους κοινωνικοὺς ὅρους, ἀπὸ τὴν δημιουργικὴ ὁρμὴ καὶ τὴν φυσικὴ κάθε λαοῦ ἱκανότητα.

Σήμερα εἶναι ἀναγκαία ἡ ἐπιτόπια σύγκριση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ διγλώσσων περιοχῶν ἢ τῶν ζωνῶν συναντήσεως δύο λαῶν. Ἡ ζωὴ κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες συνθῆκες κοινωνικῆς ἐξελίξεως ὁδηγεῖ ὄχι μόνον σὲ ἀμοιβαίους δανεισμούς, ἀλλὰ καὶ σὲ καινούργιες ἰδέες. Οἱ διαδικασίες εἶναι ἀμφίπλευρες. Σ' ἐμᾶς οἱ συγκριτικὲς ἔρευνες στοιχείων τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητες μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῶν γειτονικῶν μας λαῶν. Ἡ σύγκριση ὅμως πρέπει νὰ εἶναι ἱστορικογενετική, ἀποβλέποντας στὴν ἑρμηνεία τῶν ὁμοιοτήτων ὄχι ἀπὸ τὰ ἐξωτερικά τους χαρακτηριστικά.

Κλείνοντας τὶς γραμμὲς αὐτές, ὀφείλω νὰ ἐπιστήσω ὅτι ἡ Λαογραφία θὰ βοηθηθῆ ἐκεῖ ποὺ πρέπει καὶ ὅταν πρέπη ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὴν ἀρχαιολογία, τὴν ἐθνογραφία, τὴν κοινωνιολογία, ἀλλὰ θὰ κρατήσει τὴν αὐτοτέλειά της καὶ δὲν θὰ καταντήσει ὑποτελὴς σὲ καμμία ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιστῆμες. Μετὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο παρουσιάσθηκαν στὴν Γερμανία καὶ ἀκούσθηκαν οἱ φωνὲς κοινωνιολογούντων λαογράφων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ποὺ ἐτόνισαν ὅτι ἡ μόνον μὲ τὸ παρὸν ἐνασχόληση ὁδηγεῖ στὴν περιγραφὴ τοῦ φλοιοῦ τῶν γεγονότων.

Ὁ σύγχρονος ἐπιστημονικὸς προσανατολισμὸς ἐρευνητῶν τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ βίου ἐπηρεάσθηκε πολὺ ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Malinowski καὶ τοῦ Varagnac, ποὺ ἀπέρριψαν τὸ στοιχεῖο τοῦ αὐθόρμητου τῶν λαϊκῶν ἐκδηλώσεων καὶ εἰσηγήθηκαν τὴν θεωρία τῆς λειτουργικότητος: τὰ λαϊκὰ στοιχεῖα, λέγουν, ἔχουν μιὰ λειτουργικὴ βάση καὶ γι' αὐτὸ μποροῦν νὰ ἀλλάζουν ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο καὶ νὰ προσαρμόζωνται στὶς ἐν τῷ μεταξὺ δημιουργούμενες νέες κοινωνικὲς συνθῆκες καὶ ἀνάγκες. Ἄλλος ἐρευνητής, ὁ Cl. Levi-Strauss δέχθηκε τὴν ἐν λόγω λειτουργικὴ βάση καὶ ξεκινῶντας ἀπὸ τὶς ἐθνολογικὲς ἔρευνες ἐπὶ πρωτογόνων λαῶν ἀνέπτυξε τὴν δομικὴ μέθοδο μὲ φιλοσοφικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἀφαιρέσεις.

Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δὲν πρέπει, νομίζω, δὲν πρέπει χάριν τῶν θεωριῶν αὐτῶν, νὰ θέσωμε κατὰ μέρος τὸ πλούσιο τοῦ ἔθνους ὑλικὸ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, ἀλλὰ νὰ τὸ ἐρευνοῦμε μὲ τὴν ἱστορικὴ καὶ τὴν συγκριτικὴ μέθοδο, ποὺ μὲ λίγα λόγια ἀνεπτύξαμε ἀνωτέρω, χρησιμοποιῶντας, ὅπου εἶναι ἀπαραίτητο, τὶς τελευταῖες αὐτὲς θεωρίες καὶ μεθόδους.